

Назарець В. М.,
orcid.org/0000-0003-4980-5937
доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

Кочмар Д. А.,
orcid.org/0000-0002-2896-1546
кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов
Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука»

ПРОБЛЕМАТИКА АНГЛІЙСЬКОГО РОМАНУ-АНТИУТОПІЇ XX СТ. (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ ДЖ. ОРВЕЛЛА ТА О. ГАСКЛІ «ПРЕКРАСНИЙ НОВИЙ СВІТ»)

Анотація. Метою статті є аналіз та систематизація жанрово-тематичних пріоритетів англійського роману-антиутопії XX ст.

Теоретико-методологічною основою дослідження виступають історико-літературний, історико-культурний, компаративний, типологічний, а також загально-наукові методи (синтез, узагальнення, систематизація тощо).

Об'єктом дослідження є романи-антиутопії Дж. Орвелла «1984» та О. Гасклі «Прекрасний новий світ», семантика яких найбільш яскраво і повно засвідчує жанрово-тематичний діапазон художніх творів-антиутопій.

Предметом дослідження є жанрово-тематичні пріоритети, виявлені в романах-антиутопіях Дж. Орвелла та О. Гасклі та засвідчені у площині ідейно-тематичної проблематики, жанрово-стильових принципах художньої організації розповідного дискурсу, специфічних прийомів його поетики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що у дослідженні охарактеризовано політичну, психологічну та філософську проблематику романів-антиутопій Дж. Орвелла «1984» та О. Гасклі «Прекрасний новий світ».

Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що у романах-антиутопіях, зокрема Дж. Орвелла та О. Гасклі розглядаються суспільно-політичні, психологічні та філософські проблеми у синтезі, по відношенню до місця особистості у суспільстві, відтак, вони є надзвичайно актуальними за своєю проблематикою, особливо в наш час, коли тоталітарні суспільні амбіції окремих держав світу суттєво активізувалися й почали загрожувати світовому демократичному порядку. В романах Дж. Орвелла та О. Гасклі ці суспільно-політичні тенденції були прогнозовані ще у першій половині XX ст. Перспективу наступних досліджень вбачаємо у подальшому поглибленні аналізу соціально-філософської проблематики роману-антиутопії та її зв'язків із сучасними історичними реаліями й контекстом їх новітніх літературознавчих досліджень.

Ключові слова: англійська література, роман-антиутопія, жанрово-тематичні стратегії, суспільно-політичні тенденції проблематики, особливості поетики роману-антиутопії.

Постановка проблеми. В умовах сучасного соціально-політичного сьогодення, зокрема у контексті військової агресії Росії проти України та злочинних планів країни-агресора щодо майбутнього державно-політичного ладу нашої країни, особливо актуальною видається проблематика романів-антиутопій, порушена англійськими письменниками XX ст. – Дж. Орвеллом та О. Гасклі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теоретичних питань жанрової специфіки художніх творів-антиутопій присвячено чимало праць українських літературознавців – Т. Денисової, К. Шахової, В. Кузьменка, Г. Сабата, Є. Васильєва, М. Іконнікової, І. Пархоменко, Ю. Жаданова, І. Кулікової та ін. Водночас, багато питань, які стосуються жанрової специфіки роману-антиутопії, зокрема у творчості Дж. Орвелла та О. Гасклі, усе ще потребують додаткових філологічних та культурологічних розвідок й деталізацій.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження на матеріалі романів Дж. Орвелла та О. Гасклі основних жанрово-тематичних стратегій англійського роману-антиутопії. Конкретні завдання дослідження вбачаємо в аналізі суспільно-політичної, психологічної та філософської проблематики романів-антиутопій Дж. Орвелла «1984» та О. Гасклі «Прекрасний новий світ».

Вклад основного матеріалу. Романи-антиутопії є творами актуальними у наш час насамперед з погляду тієї проблематики, яка у них порушується, питань, які стосуються усього суспільства і долі людини в ньому, які хвилюють усе людство. Основною і найбільш актуальною, особливо в контексті сучасної політичної ситуації проблемою усіх романів-антиутопій є проблема майбутнього світу, яку вони розв'язують специфічно – через висвітлення того, чого не потрібно допускати у житті суспільства, побудованого на демократичних цінностях. Ще однією особливістю антиутопій є те, що ця основна проблема майбутнього вирішується через долю окремої особистості, яка існує у тому антиутопічному світі, який створив автор, і ця проблема є багатогранною і всесторонньою, адже висвітлюється на тлі інших проблем, які стосуються людської особистості та її ролі у суспільстві, взаємовідносин людської

особистості з владою та її політичними амбіціями. Крім питання особистості та її місця у суспільстві, в романах-антиутопіях порушуються й проблеми технічного прогресу, або як це називає К. Шахова, проблеми «машинної цивілізації» [1, с. 58], проблеми влади, війни і миру, виховання і освіти, моралі, мистецтва, жінки, психології особистості, людських почуттів, і, звісно, проблема сенсу людського буття.

Проблема свободи і щастя особистості у тоталітарному суспільстві є провідною у романі Дж. Орвелла «1984». Про це свідчить і перша назва цього твору «Остання людина в Європі», яку автор пізніше чомусь змінив. Очевидно, що комбінуючи цифри для нової назви, він навряд чи передбачав, що 1984 рік виявиться, у певному сенсі, останнім роком існування змалюваної ним тоталітарної утопії на просторах СРСР. У колишньому Радянському Союзі Дж. Орвелл був заборонений, і лише 1988 року були зроблені перші спроби друку роману у журналі «Всесвіт».

Розглядати проблематику антиутопій можна з різних позицій та підходів, зокрема політичних, технологічних або інших, але, на нашу думку, доцільніше говорити про ці проблеми з точки зору індивідуальності, тобто життя окремої людини у суспільстві й того, як змальовують його автори антиутопій.

Найбільш яскравою особливістю романів-антиутопій є те, що їхній уявний світ різко відрізняється від реального, і основним відмінним компонентом порівнюваних світів є науково-технічний прогрес. Тому проблему «машинної цивілізації» слід розглянути першою. Описом технічних досягнень розпочинається роман О. Гасклі «Прекрасний новий світ», який спочатку був задуманий як критика позитивної утопії. За спогадами О. Гасклі, він почав писати роман як пародію на наукову фантастику Г. Веллса. Однак з часом задум роману змінився, став ширшим і більш глибоким. В «Прекрасному новому світі» описується майбутнє людського суспільства, яким воно буде в 632 році «ери Форда» (такий у романі відлік років). Суспільство, яке описує О. Гасклі, – триумф майбутньої технологізації, основа якої була ініційована фордизмом. Епоха до «ери Форда» названа часами «дикості» – нестабільного суспільного життя і низького технічного розвитку. Прекрасний новий світ знаходиться на найвищій стадії технічного прогресу, який широко використовує досягнення наук, особливо в галузі хімії, біології й психології. Стрімкий науково-технічний прогрес став основною запорукою того соціально-стабільного суспільства, яке змальовує О. Гасклі в романі. Головне гасло цього суспільства: «Спільність. Ідентичність. Стабільність». Матеріальна база і одночасно засіб формування стабільної соціальної психології – масове стандартне виробництво, зумовлене такими ж стандартними потребами. Суспільство, яке описує О. Гасклі в своєму романі – це споживацьке суспільство, у якому споживання зведене в культ. «Кожен чоловік, жінка й дитина були зобов'язані споживати щороку визначену їм кількість. Задля розвитку промисловості.» [2, с. 75]. Основою такого суспільства є високий рівень технічного розвитку, який перш за все спрямовано на створення стандартної людини, яка втратила свою особистісну ідентичність. О. Гасклі подає у романі детальний опис досягнень техніки і науки у виробництві, але не життєдіяльності людини. Завдяки успіхам біології «прекрасний новий світ» давно вже зміг позбавитись такого «анахронізму», як природне народження людини. Людина виводиться штучно у спеціальному інкубаторі. «...Одне яйце, один емб-

ріон, одна особа – нормальний процес. Але бокановськіфоване яйце брунькується, ділиться, множить. Від восьми до дев'яности шести зародків, і кожен зародок перетвориться на досконало сформований ембріон, а кожен ембріон – на повнокровну дорослу особу. Дев'яности шість людських осіб замість тільки однієї. Прогрес» [2, с. 25].

Майбутнє людське суспільство, змальоване О. Гасклі, поділено на п'ять каст, які виробляють п'ять груп людей: альфи, бети, дельти, гамма та епілони, з яких три останні призначені для фізичної роботи, для добробуту двох перших. Але, цікава обставина, що дельти, гамма та епілони задоволені собою, бо їх такими створили. «Що нижча каста, – сказав містер Фостер, – то менший рівень кисню. – Насамперед це впливає на мозок. Тоді на кістяк. Якщо давати сімдесят відсотків кисню, отримаєте карликів. Якщо менш ніж сімдесят – безоких потвор. /.../ Звідси, звичайно, й береться той плід затриманого розвитку, людський інтелект» [2, с. 33–34].

Так розповідає про створення людей містер Фостер для студентів під час екскурсії по Головному Лондонському Інкубаторію і Кондиціоноальному Центру. Щоб створити гамма, у кровозамінник вливають спирт, який сприяє низькорослості, типовій ознаці нижчих каст. Таким чином, люди однакові і стабільні, але не зі своєї волі. Хоча світ, який створив О. Гасклі дійсно нібито прекрасний і зручний, але в ньому повноцінно почувують себе лише альфи та бети.

На відміну від О. Гасклі, Дж. Орвелл проблему науково-технічного прогресу вирішує дещо по-іншому. У романі «1984» немає детальних описів тих чи тих науково-технічних досягнень, є лише назви цих винаходів і пояснення, як саме вони застосовуються щодо людини. Світ поділений поміж кількома наддержавами – імперіями, які ведуть між собою нескінченні війни. В Англії – Океанії ось уже котре десятиріччя панує «Внутрішня партія», озброєна вченням англоцу (англійського соціалізму). Це панування уособлює загадковий Старший Брат – лідер, який продукує основні гасла держави: «Війна – це Мир, Свобода – це Рабство, Неуцтво – Сила» [3, с. 20].

Суспільне життя повністю контрольоване такими установами, як Міністерство правди, Міністерство любові, яке цілковито розпоряджається сексуальною сферою цього «життя» і влаштує «двохвилинки гніву», парадоксально поєднаного з виявами любові до Старшого Брата, і, нарешті, всемогутня, озброєна найдосконалішою технологією – Поліція Думки. У проєктованому Дж. Орвеллом майбутньому суспільстві повсюди розміщені телекамери, які стежать за людьми. Таким чином, у передбачуваному тоталітарному суспільстві Дж. Орвелла ідеально діють системи нагляду, контролю, шпигунства і провокацій. Страшним злочином вважалася навіть сама думка щодо несправедливості або недосконалості такої політичної системи.

Роман «1984» Дж. Орвелл задумав ще на початку війни, коли був політичним коментатором Бі-Бі-Сі. Зі спогадів сина Річарда про батька дізнаємося, що Дж. Орвелл навіть назвав точне «місце дій» – їх убогу їдальню в штаб-квартирі радіокорпорації в Бул-Хаусі. Одного разу, відсовуючи тарілку з супом, який неможливо було їсти, Дж. Орвелл сказав своїм колегам: «На наступний рік у нашому меню з'явиться «суп із пацюків», а ще через рік це буде «суп із фальшивих пацюків». Події у творі відбуваються в Англії, але Англія давно вже втратила свою незалежність і є лише складовою частиною гігантської

супердержави. Ця держава охоплює всі континенти. Окрім імперії Старшого Брата, існують інші подібні їй імперії – Східна і Західна, з якими постійно відбуваються війни. Тоталітаризм і механічна цивілізація стали основою суспільного ладу цих імперій. К. Шахова називає Англію – Океанію в «1984» сатиричним зображенням СРСР доби Сталіна [1, с. 59]. Сьогодні це разюче нагадує політичну систему правління, а, головне, майже повністю стерту сучасною владою ментальну ідентичність росіян й тоталітарність влади їхніх політиків.

У передмові до українського видання «Звіроферми» – один з аналогів україномовних перекладів роману Дж. Орвелла (цей переклад вийшов на Заході в 1947 році і був адресований емігрантам з України і так званим «переміщеним особам», які не повернулися після війни в Радянський Союз), Дж. Орвелл згадує про свою участь у громадянській війні в Іспанії і про ті переслідування, яких зазнали численні бійці-республіканці з боку своїх же соратників по боротьбі через ідеологічні розходження. Практика переслідувань і розстрілів була інспірована в Іспанії агентами НКВС і проводилася в той самий час, що і «Великий терор» у Радянському Союзі. Подібний засвоєний досвід став цінним і живим уроком для самого автора, який засвідчив, з якою легкістю тоталітарна пропаганда здатна підпорядковувати собі думки навіть освічених людей в демократичних країнах. Крім того, у цій передмові Дж. Орвелл викриває радянський міф, розмірковує, як це можна змалювати у романі, який був би зрозумілим усім.

Тоталітарна влада у «1984» підпорядковує людину повністю. Проблема влади у романі «1984» найчіткіше розкриває таку жанрову особливість романів-антиутопій, як «критичний пафос негативних тенденцій» [1, с. 48]. Адже автор заклав у текст свого роману настільки негативні емоції і ставлення, що заглиблюючись у життя Океанії, можна зробити висновок: у такому суспільстві немає місця для вільної людини і ніколи не буде. Політична влада, змалювана у романі Дж. Орвелла, є жорстокою, адже сенс її існування полягає у тому, аби примушувати людей підкорятися, навіть у своїх думках, спостерігати сам процес, коли людина слабка й не здатна протистояти моральному та фізичному тиску.

О. Гакслі також порушує проблему влади у романі «Прекрасний новий світ», але дещо в іншому ракурсі. Вона не стирає людську особистість остаточно, що на перший погляд здається більш гуманним, ніж у Дж. Орвелла, але, з іншого боку, влада «прекрасного нового світу» набагато краще організована, причому є бажаною для усіх людей, які живуть у цьому суспільстві. Така влада продумала усе до найдрібніших деталей, вона створює для себе таких людей, які для неї потрібні. І та обставина, що люди у «прекрасному новому світі» продукуються штучно, свідчить про абсолютну владу десяти Світових Контролерів, яким підпорядкований увесь світ, і такі слова, як «свобода», «демократія» давно вже не згадуються. Є лише День Форда, пісні Спільності і Служба Солідарності.

Потрібно перш за все відмітити, що проблема влади, як і весь роман О. Гакслі має психологічне спрямування, але не в розумінні розкриття психологічного стану особистості, а в сенсі досягнення влади над людьми за допомогою психологічного впливу на їх психіку. «Стабільність» суспільства, контроль над думками і почуттями досягаються перш за все за допомогою засобів масової комунікації і системи насолод, які використовуються досить раціонально. За їх допомогою, на

науковій основі, здійснюється необхідна маніпуляція свідомістю мас, що створює психологічну стійкість і міцність суспільного порядку.

О. Гакслі не випадково висуває в сатиричній антиутопії на перший план саме ці методи керівництва суспільством і акцентує увагу на засобах масової комунікації. Адже вони є центром, суттю його «прекрасного нового світу», головним смисловим осередком його роману-попередження, написаного ще у ті часи, коли всі ці засоби маніпуляції свідомістю мас ще не досягли такого рівня розвитку і не набули ще того «глобального» характеру, який вони отримали у наші дні. Але це не означає, що з ерою кіно та телебачення практика насильства і терору відійшла у минуле. Коли механізм маніпуляції свідомістю не «спрацьовує», застосовуються тюрми і насильство. І. О. Гакслі не заперечував такої можливості у своїй утопії, тому не випадково звучать слова його Мустафи Монда: «Нам пощастило, – додав він після паузи, – що на світі є стільки островів. Не знаю, що б ми без них робили. Мабуть, садили б вас усіх у камеру для смертників...» [2, с. 296].

Проблема насильства – не єдина, з тих, що її порушує у своєму романі О. Гакслі. Важливою є також й проблема морального виховання нового людського суспільства. У суспільстві «Прекрасного нового світу» її мета полягає у тому, щоб примусити людей полюбити їхнє неминуче соціальне призначення, в чому полягає секрет щастя і добробуту. Так автор висвітлює проблему виховання, яке втратило своє справжнє значення, перетворилось на засіб досягнення влади над іншими. О. Гакслі не тільки наголошує на моральних аспектах виховання, а й у зв'язку з ними порушує проблему свободи і щастя особистості у тоталітарному суспільстві, показує, що, незважаючи на шалений ідеологічний тиск з боку влади, людина все ж не втрачає остаточно своєї унікальної особистості. Це можна помітити у характері Бернарда і Гельмгольца, а Дикун стає головним героєм і основною ідеєю твору, хоча з'являється в середині роману. Саме конфлікт Дикуну зі світом тоталітаризму є провідною проблемою твору. Спочатку він захоплюється «прекрасним новим світом», його комфортом, технічним прогресом. Але потім, познайомившись з ним ближче, Дикун поступово вступає з ним у конфлікт. Він не може зрозуміти усіх очевидних переваг технічного раю і з відразою відмовляється від усіх його насолод. Йому випадково потрапляють до рук твори В. Шекспіра, і відкривши для себе світ бурхливих пристрастей його героїв, Дикун повстає проти технократичної цивілізації. Центральним епізодом роману є зустріч Дикуну зі Світовим Контролером Мустафою Мондом, під час якої відбувається їхня розмова. Дикун запитує Контролера, чому замість Шекспіра людям пропонують сурогати мистецтва, на кшталт «музики запахів». Контролер відповідає: « – Бо наш світ інакший, аніж світ Отелло. Не можна виготовити драндулет без сталі... а трагедію не можна написати без соціальної нестабільності. Ми живемо у стабільному світі. Люди щасливі; вони отримують усе, що забажали, і ніколи не бажають того, чого не можуть отримати» [2, с. 287].

Дикун не погодився з істинами технократичного світу, й це свідчить про те, що людина все ж здатна протистояти злочинним експериментам, які мають на меті зламати її волю і пригнітити її індивідуальність.

Своїм романом О. Гакслі засвідчив неможливість розвитку особистості в антигуманному суспільстві раніше, ніж гуманістич-

тична психологія 50-х років ХХ ст. (А. Маслоу, К. Роджерс), що розглядала людину, як унікальну творчу особистість, яка володіє певною свободою від зовнішньої детермінації завдяки цінностям, якими вона керується у своєму життєвому виборі, наділену можливостями безперервного розвитку і самореалізації, до чого закликали і письменники – автори романів-антиутопій.

Дж. Орвелл у своїй антиутопії порушує також досить актуальну проблему усього людства – проблему війни і миру. З гуманістичних позицій повинна переважати політика миру, адже війна означає катастрофу усього людства. У «1984» політикою Океанії є безперервна війна. «Головною метою сучасної війни (згідно з принципами дводумства керівництвом Внутрішньої Партії ця мета визнається й не визнається водночас) є збільшити машинне виробництво, одночасно залишаючи загальний стандарт життя на попередньому рівні...» [3, с. 178]. Війна здійснюється в інтересах промисловості. Усе потрібно знищити, щоб знову виробляти і при цьому тримати населення в бідності, не забезпечуючи іноді навіть самими необхідними речами.

Дж. Орвелл торкнувся цієї проблеми, показавши усю злочинну сутність війни, він попереджає, що політика в жодному разі не повинна допустити війну, навіть, якщо це буде вигідний шлях вирішення суспільних проблем, адже під час війни страждає не керівництво, а простий народ. Відтак, автор закликає людство не допустити до влади тоталітаризм.

Усі питання, які сконцентровано навколо проблеми свободи і щастя особистості, спрямовані перш за все у річище філософського питання про сенс людського існування. Питання, на яке намагалися відповісти кращі уми людства, в утопіях отримує доволі банальну, утилітарну відповідь, і антиутопії демонструють це в особливо різкому й безжальному світлі. На нашу думку, автори антиутопій засвідчують, що сенс людського життя не вичерпується штучно організованою соціальною стабільністю, відданістю партійним гаслам й декларованим ними життєвими цінностям. Сенс людського існування набагато глибший, ніж ми можемо це уявити, але перш за все, це усвідомлення потреб та духовних запитів власної особистості, цінності власного індивідуального «я».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, романи-антиутопії, розглядаючи суспільно-політичні, психологічні та філософські проблеми у синтезі, по відношенню до місця особистості у суспільстві, є надзвичайно актуальними за своєю проблематикою, особливо в наш час, коли тоталітарні суспільні амбіції окремих держав світу суттєво активізувалися й почали загрожувати світовому демократичному порядку. В романах Дж. Орвелла та О. Гаксклі ці суспільно-політичні тенденції були прогнозовані ще у ХХ ст. Перспективу наступ-

них досліджень вбачаємо у подальшому поглибленні аналізу соціально-філософської проблематики роману-антиутопії та його зв'язків із сучасними історичними реаліями й контекстом їх новітніх літературознавчих досліджень.

Література:

1. Література Англії. ХХ століття. Під ред. Шахової К. О. Київ: Либідь, 1993. С. 46–78.
2. Гакслі О. Який чудесний світ новий!.. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 368 с.
3. Орвелл Дж. 1984. Київ: Видавництво Жупанського, 2015. 312 с.

Nazarets V., Kochmar D. Problematics of the English 20th century dystopian novel (based on George Orwell's "1984" and Aldous Huxley's Brave New World)

Summary. The purpose of the article is to analyze and systematize the genre-thematic priorities of the English 20th century dystopian novel.

Historical-literary, historical-cultural, comparative, typological, as well as general scientific methods (synthesis, generalization, systematization, etc.) are the theoretical and methodological basis of the research.

The object of the research is dystopian novels by G. Orwell "1984" and A. Huxley "Brave New World", the semantics of which most vividly and fully testify to the genre-thematic range of dystopian fiction.

The subject of the research is the genre and thematic priorities revealed in the dystopian novels of G. Orwell and A. Huxley and evidenced in the plane of ideological and thematic issues, genre and style principles of narrative discourse organization, specific techniques of its poetics.

The scientific novelty of the obtained results is that the research characterizes the political, psychological and philosophical issues of dystopian novels by G. Orwell "1984" and A. Huxley "Brave New World".

As a result of the conducted research, it was established that in dystopian novels, in particular, by G. Orwell and A. Huxley, socio-political, psychological and philosophical problems are considered in a synthesis, in relation to the place of the individual in a society, therefore, they are extremely relevant in terms of their subject matter, especially in our time when the totalitarian societal ambitions of certain world states have significantly intensified and begun to threaten the global democratic order. In the novels of G. Orwell and A. Huxley, these socio-political trends were predicted as early as in the first half of the 20th century. We see the prospect of further research in the deepening of the socio-philosophical issues analysis of the dystopian novel and its connections with modern historical realities and the context of their latest literary studies.

Key words: English literature, dystopian novel, genre-thematic strategies, social and political trends of the problem, peculiarities of dystopian novel poetics.